

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОСТОРОВІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ МІСЦЯ В ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ «ЛЕГЕНДИ СВІТУ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті на матеріалі поетичної збірки «Легенди світу» Івана Огієнка схарактеризовано просторові словосполучення зі значенням місця (локалізація за ознакою близькості, локалізація по колу, локалізація перед просторовим орієнтиром). Описано також їх склад, функціонування та варіативність у межах тексту.

Ключові слова: легенди, просторові словосполучення, просторовий орієнтир, локалізація, дистантні прийменники.

Писемний хист – то дар Святого Духа. «Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі». Мабуть, тому «треба перейти всі раї і пекла земні перед тим, як узятися за перо. Аби писемне слово було світлою тінню того Слова, що було справіку» [3, с.66]. На думку відомого закарпатського письменника Мирослава Дочинця, література має не розважати, а акумулювати позитивну енергію, підносити душу, давати нові знання, вселяти віру й надію [3, с.68].

Читаючи й перечитуючи художні твори Івана Огієнка, ніби торкаєшся до миттєвості й водночас споглядаєш сьогодення, відчуваєш усім своїм єством мудре, правдиве, високе, переможне слово митця, яке прискорює серцебиття, підтримує у важку хвилину, скріплює дух, наповнює сенсом життя кожну клітину, допомагає піднятися над собою, відчути бодай трішки закодовану на папері мить щастя...

Огієнко, як сильна творча й багатогранна індивідуальність, збагатив нашу літературу розмаїттям тематики й жанрів, а мову – замашним, пахучим, гострим словом, яке кристалізується в тексті, породжує легкість читання, сприйняття змісту, п'янить ароматом епохи.

Його художня спадщина дійсно нагадує українську вишиванку, оскільки є барвистою, неповторною, справжньою національною гордістю. Це й інтимна, громадянська, релігійна поезія, драматичні твори, легенди. Львівський краєзнавець В.В. Огієнко-Смирнова у своїх спогадах зауважує, «що народні міфи та легенди нерідко пророкують їхнє нове відродження. Як колись у древні віки відродилася згоріла птиця Фенікс, так і в теперішній час яскраво почали світитися лиця на портретах наших забутих предків після того, як з них стерли патину забуття» [10, с.307].

Огієнкова поетична збірка «Легенди світу», що вийшла друком у Парижі 1946 року, складається з двох частин (I. На волю з в'язниці життя; II. Скорбна Мати й Людський Син). Є надзвичайно цікавою, оскільки дозволяє доторкнутися до минулого різних націй, відчути людські мрії, бажання, переживання, а отже, заступує на прочитання і ґрунтовне вивчення мовного матеріалу. Вона об'єднала кращі зразки світських і релігійних легенд багатьох народів світу, зокрема старовірейських (староєврейських), індійських, єгипетських, арабських, грецьких, європейських, слов'янських. Ці поетичні твори, невеликі за розміром, «нерідко несуть авторську оригінальну інтерпретацію відомого сюжету» [12, с.225].

Мета статті – описати просторові словосполучення зі значенням місця, схарактеризувати їх склад, функціонування та варіативність у поетичній збірці «Легенди світу» Івана Огієнка, що не було предметом спеціального лінгвістичного дослідження.

Просторові словосполучення (з первинними і вторинними прийменниками), передаючи загальне значення місця, протиставляються за ознакою дистантного і контактного розташування предметів [5, с.35].

Словосполучення з дистантними прийменниками місця виражають дистантне місце реалізації дії чи перебування чогось (когось) безвідносно орієнтації (локалізація за ознакою близькості) і з орієнтацією на конкретну сторону об'єкта (локалізація по колу, а також місце перед просторовим орієнтиром).

Насамперед розглянемо функціонування просторових словосполучень із значенням просторової близькості.

Локалізацію за ознакою близькості в поетичній збірці «Легенди світу» І. Огієнка передають дистантні статичні прийменники, що вживаються з родовим відмінком іменника – *біля, край, у*; орудним – *під, над*; місцевим – *при*. Але кожен із них, виступаючи у відповідному просторовому словосполученні, вносить своєрідний відтінок у значення, створюючи, таким чином, синонімічний ряд.

Іван Огієнко теж влучно наголошував на тому, що в складні (синтаксисі) живої мови «маємо багато форм архаїчних, уживаних тільки в одній місцевості й незнаних у другій, маємо багато подвійних чи потрійних форм; але глибше вивчення цих синтаксичних пар показує, що часто вони різняться певними відтінками, цебто вони функціональні в мові, а в мові літературній можна вживати їх усі, але на своєму відповідному місці» [9, с. 79].

Основним засобом вираження загальної просторової близькості до предмета в Огієнкових легендах є словосполучення тільки з прийменником *біля* ($V \cdot \text{біля} \cdot S_g$). Наприклад:

Анголї виплітають Господню корону
З палкої Молитви людей,
І в покорі складають її **біля** Трону
Із гімнами щирих грудей [8, с.30];
І селянин почав благати,
Щоб вуж по-братськи жив, як доти, –
Бо щось недобре **біля** хати,
Бо щось розплюснулись гризоти!.. [8, с.39];
І сіла Марія в гаю **біля** дуба,
І птахів годує Дитина... [8, с.65];
Щоденно пасуть свої вівці тут діти,
Біля Назарету на полі... [8, с.69].

Прийменник *біля*, що сформувався на основі староукраїнського прийменника *подълѣ* [7, с.140], з'явився лише наприкінці XVIII [6, с.433] чи XVIII-XIX століть [11, с.69].

Зауважимо, що в аналізованих легендах ми не простежуємо жодного прикладу функціонування словосполучень із прийменником *коло*, які використовують переважно в розмовній мові та мові художньої літератури теж із семантикою загальної просторової близькості (перебування на певній відстані від об'єкта-орієнтира).

Найвищий ступінь просторової близькості в легендах І. Огієнка передають словосполучення з прийменником *у* ($V \cdot \text{у} \cdot S_g$) та *при* ($V \cdot \text{при} \cdot S_i$). Наприклад:

Тихий Ангол Молитви тонкими руками
Сплітає віночки препишні,
І **при** Божих Стопах розкладає рядками,
Щоб зволив цю Жертву Всевишній [8, с.9];

Бо сонце – то світу окраса,
То зірка у Божої брами,
І сила нечиста все ласа
Закрити його пазурами [8, с.24];
Бо щастя **при** сонці, де вічне проміння,
Де чується зоряна пахощ весіння... [8, с.28];
Жив вуж в одній селянській хаті,
А вуж несе за дружбу долю,
В миру жили з ним, як **при** браті,
І мала хата всього вволю [8, с.38];
Й тиняється жид, Агасфер той світами,
Й ніде не знаходить спокою:
«Йди далі!» він чує у кожної брами,
Й показують двері рукою... [8, с.77].

Як свідчить досліджуваний матеріал, словосполучення V·у·S_g та V·при·S_i є непродуктивними, особливо V·у·S_g. Архаїчний прийменник у з родовим відмінком субстантива, що фіксується староукраїнськими пам'ятками XIV-XVIII століть [11, с.64], а також у творах українських письменників XIX ст. [5, с.41], упродовж становлення української мови, звісно, вийшов із ужитку, як один із членів синонімічного ряду на позначення безпосередньої просторової близькості.

Натомість подібні словосполучення з прийменником *при* функціонують і в синтаксичній структурі сучасної української літературної мови, проте зазнають конкуренції з боку інших – синонімічних [2, с.204].

Заслужують на увагу й словосполучення з давнім прийменником *край* (V·край·S_g), які, виражаючи значення просторової близькості, уточнюють місце дії чи перебування на самому краю предмета. Наприклад:

Перед Господом Ангол Молитви зарання
Стоїть із квітками **край** Трона... [8, с.9];

Та **край** дороги ось безодня, –
Глибокий водозбір порожній, –
Чуває ще Рука Господня... [8, с.18];

Пустельник сум низав **край** хати,
Й на сон рядив свою оселю [8, с.23];

Я тут, Агасфере, **край** тебе присяду,
Хоч випростаю хвору спину...
І в очах зболілих горять муки аду, –
Спочити б бодай на хвилину!... [8, с.76].

Варто зазначити, що просторові словосполучення з прийменниками *при* і *край* відбивають й українські пам'ятки головно XVII-XVIII ст.: *при хатці*, *при брегу* [11, с.66]; *край доброви*, *край Дунаю* [11, с.73].

Семантично близькими до розглянутих вище є словосполучення V·під·S_i (переважають) та рідше V·над·S_i, у яких основні значення первинних прийменників *під* (вертикальна локалізація нижче просторового орієнтира) й *над* (вертикальна локалізація вище просторового орієнтира) нівелюються, наприклад:

Й вони **над** річками чужими
Сиділи й плакали всі в тузі... [8, с.12];

Завмерла жона **під** дверима
Й Нефтолу любовним їсть зором... [8, с.17];

Аж бачить він: надка малина
Сміється весело **під** боком... [8, с.20];
Росла **під** скелею кедрина,
Окраса голій цій містині... [8, с.22];
Й стоїть Микола **над** водою,
До Раю витяг в муці руки... [8, с.49];
Пізнав він Ісуса, як Людського Сина,
Конав на хресті Той **під** боком... [8, с.58];
Раз Мати Пречиста сиділа **над** морем,
Обнявши руками Дитину... [8, с.62];
З надхненням небесним **під** дубом широким
Ісусик Маріїн навчас... [8, с.69];
Під хрестом розпиналася Скорбная Мати,
А Син на хресті пив страждання... [8, с.78].

Наведений ілюстративний матеріал яскраво свідчить, як словосполучення з прийменниками *під* і *над* набувають значення просторової близькості, розширюють синонімічний ряд, виконуючи до того ж функцію контекстуальних синонімів аналізованих попередньо локативних словосполучень. Окрім того, прийменник *над* у своєму вторинному значенні, що виникає у відповідних умовах тексту легенд, уживається лише з назвами місцин видовженої форми, а саме: море, річка, вода (у значенні річки).

Семантику просторової локалізації по колу, в центрі якого міститься просторовий орієнтир, у поетичній збірці І. Огієнка передають словосполучення з дистантними вторинними прийменниками, співвідносними з морфологізованими прислівниками [2, с.63], – *кругом*, *круг*. Наприклад:

Кругом них трава та пахучії квіти,
Як друзі дитячої волі [8, с.69];
І стала дітвора **круг** Нього півколом,
Як ті царедворці бучні,
Ісус же на Троні з піднесеним чолом,
Горять Йому очі ясні [8, с.73].

Словосполучення V-кругом-S_g та V-круг-S_g належать до непродуктивних, оскільки вживаються автором лише двічі.

У сучасній українській мові ХХ ст. словосполучення з прийменником *кругом* помітно звузили сферу свого функціонування, бо, як зауважує З.І. Іваненко, вони мають виразний відтінок усного мовлення і не вказують на рівномірне оточення кимось (чимось) центрального предмета з усіх боків [5, с.43-44]. Однак існує й протилежна думка: прийменник *кругом* (і подібні) з родовим відмінком іменника (займенника) вказує на рівномірне розміщення по колу [2, с.118].

У межах дистантної горизонтальної локалізації в аналізованих текстах простежуємо чимало словосполучень із прийменником *перед* (V-перед-S), які вказують на місце перед просторовим орієнтиром і є основним засобом формування цього типу синтаксичних конструкцій. Наприклад:

Ніжні пахощі райські стоять **перед** Троном,
І чує Бог людські Моління... [8, с.9];
І всі людські Молитви горять **перед** Троном,
Як райські небесні свічки [8, с.30];

Женеться царь Ірод, ось-ось вже спіймає
Свою перелякану Жертву.
Ріка **перед** ними, морє море безкрає, —
Цар схопить її хоча б мертву... [8, с.53];
Святая Родина блукає в пустині,
Скрізь голий пісок **перед** оком... [8, с.54];
Аж ось **перед** Ними фіговниця плідна,
Струнка й тополево висока... [8, с.55];
Й покірно схилялися всі **перед** Троном,
Немов той гнучкий очерет... [8, с.73];
І впала Пречиста хрестом **перед** Троном,
А з Нею небесні всі Лики... [8, с.84] тощо.

В українській літературній мові провідна роль у відтворенні горизонтальної локалізації з переднього боку просторового орієнтира також належить первинному прийменникові *перед* (< *передь*) з інструменталем [1, с.286], функціонування якого відбите в пам'ятках староукраїнської мови [11, с.58-59].

Отже, просторові словосполучення з дистантними прийменниками, що виражають значення місця, зокрема просторової близькості, локалізації по колу та перед просторовим орієнтиром, у поетичній збірці «Легенди світу» Івана Огієнка є досить функціональними і становлять відповідну групу. Найбільш продуктивними серед них виступають словосполучення з семантикою просторової близькості з прийменниками *біля*, *край*, *під* (V-біля-S_g, V-край-S_g, V-під-S_g). До непродуктивних належать словосполучення зі значенням локалізації по колу з прийменниками *кругом*, *круг* (V-кругом-S_g, V-круг-S_g).

Безперечно, «головазна ознака кожної мови – то її складня» [9, с.265], бо саме в синтаксисі відчуємо дух нації, енергію й силу предковичого слова, відтінки й відтінки минулих століть; зчитуємо історію як українського, так і інших народів світу, їх вистраждану й зболену правду; споглядаємо красу живої природи різних країв, країн, континентів; простежуємо численні спілі грона синтаксичних одиниць, із яких черпаємо забуті старі знання першовитоків.

Іван Огієнко, володіючи таїнами вишуканого, добірного слова, зумів створити прекрасні книги, які довго подорожували, але нарешті знайшли свого читача, оскільки «в книг, як і в людей, свої долі, свої дороги, свої мандри в читачьому світі» [4, с.5].

Список використаних джерел:

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
3. Дочинець М. Світільник слова. Книга життя. Життя книги / М. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 212 с.
4. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів світлящих / М. Дочинець. – Мукачево : Видавництво «Карпатська вежа», 2015. – 184 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
6. Історія української мови: Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Гриценко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 540 с.
7. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О.С. Мельничук // Слов'янське мовознавство; збірник статей. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – С. 124-194.

8. Митрополит Іларіон. Легенди світу / Іларіон Митрополит. – Париж, 1946. – 96 с.
9. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
10. Огієнко-Смирнова В.В. Спогади: Іван Огієнко – титан духу / В.В. Огієнко-Смирнова // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: О.М. Завальнюк (гол. ред.), Є.І. Сохацька (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Вип. VII. – С. 307-320.
11. Слин'юк І.І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV-XVIII ст. / І.І. Слин'юк. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1968. – 112 с.
12. Тимошик М.С. Поетична творчість Івана Огієнка / М.С. Тимошик // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта; науковий збірник; серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І. Сохацька (відп. ред.), О.М. Завальнюк (голова) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С. 218-226.

The article deals with description of the spatial word-combinations with the value of the place on the material of the poetic collection of Ivan Ohienko «world Legend» (localization on the sign of closeness, localization on a circle, localization before a spatial reference-point). Their composition is described also, the functioning and the variants within the limits of the text.

Key words: legends, spatial word-combinations, spatial reference-point, localization, distant pretexts.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 811.1612'373+340.113

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІЗ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА: ПРАВНИЧА ГІЛКА ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Закцентовано увагу на засадах термінотворення в Україні, настановах ученого, дослідника І. Огієнка про єдність, усталеність наукової термінології. Зокрема йдеться про перші паростки української правничої термінології, укладання І. Огієнком етимолого-семантичного словника української мови, що вміщує лексико-тематичні групи на позначення правових понять.

Ключові слова: лексикографічна праця, українська термінологія, правничі термінологія кінця XIX – початку XX ст., етимолого-семантичний словник української мови І. Огієнка, термін права.

Цією статтею долучаємося до серії досліджень української термінології кінця XIX століття – початку XX століття, періоду, коли необхідність формування правничої термінології була зумовлена процесами українського законотворення і державотворення, а українська школа голосно вимагала добре виробленої наукової термінології. Чимало зусиль для вироблення національної термінологічної науки доклав учений, талановитий наслідувач українського про-